

¹⁷⁴ Там само. – С.103.

¹⁷⁵ Там само. – С.159.

¹⁷⁶ Там само. – С.230.

¹⁷⁷ Там само. – С.242.

¹⁷⁸ Там само. – С.273.

The article reveals historical views and world-view of O.Lazarevs'kyi and O.Ohloblyn. The author analyzes strategies of presentation of early-modern Ukrainian history in as viewed by both historians, and images of Old Ukraine created by them.

Н.О.Герасименко*

НЕВИДАНІ ЛИСТИ О.І.ХАНЕНКА ДО О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО

У статті досліджуються і публікуються листи історика-аматора О.І.Ханенка до відомого історика й археографа О.М.Лазаревського. У докладній передмові, листах і коментарях до них ідеться про роботу над підготовкою наукових праць, публікацію джерел, розкрито творчі плани та внутрішній світ адресатів. Листи є документальним свідченням високого авторитету О.М.Лазаревського серед національно-свідомого і культурницького покоління України XIX ст.

Олександр Іванович Ханенко, автор листів до відомого вченого, історика й археографа Олександра Матвійовича Лазаревського, належав до давнього українського шляхетського роду, предки якого були козаками.

Історія роду Ханенків привертала увагу дослідників. Життя та діяльність представників цього роду і, насамперед, генерального хорунжого Української козацької держави Миколи Даниловича Ханенка дослідив у передмові до видання його щоденника за 1722 р. відомий історик і археограф О.М.Бодянський. Він згадав і про О.І.Ханенка, зазначивши лише, що в той час Олександр Іванович проживав у своєму маєтку в Чернігівській губернії і служив, імовірно, «по дворянскимъ выборам»¹.

Значну увагу роду Ханенків приділив О.М.Лазаревський. У 1884 р. у передмові до видання щоденника М.Д.Ханенка за 1727–1753 рр. він всебічно дослідив родовід Ханенків, приділивши найбільше уваги історії життя й діяльності М.Д.Ханенка. Про Олександра Івановича він зазначив лише, що у нього зберігався оригінал щоденника його прадіда, Миколи Даниловича².

Грунтовніше життя, службову і наукову діяльність О.І.Ханенка дослідив О.М.Лазаревський у некролозі, опублікованому з приводу смерті Олександра Івановича, яка сталася 4 липня 1895 р. Учений не обмежився власними документами і матеріалами для написання некролога. У листі до Г.О.Милорадовича від 21 липня 1895 р. він просив надіслати йому відомості «для подробного некролога» про О.І.Ханенка³.

Некролог учений опублікував того ж року у журналі «Киевская старина»⁴. У ньому йшлося про рід Ханенків і про прадіда О.І.Ханенка – Миколу Даниловича. О.М.Лазаревський коротко охарактеризував основні етапи життя та службової діяльності Олександра Івановича, зазначивши також опубліковані ним історичні праці⁵.

* Герасименко Неля Олексіївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАНУ.

Олександр Матвійович не оминув увагою у некролозі і зібрану впродовж довгого життя бібліотеку О.І.Ханенка, в якій переважали богословські та історичні праці. Вчений розумів їх цінність і наголошував на необхідності збереження цієї бібліотеки⁶.

Історію роду Ханенків досліджував також відомий історик і генеалог В.Л.Модзалевський. Проте видати підготовлені ним матеріали за життя він не зміг. Вони були упорядковані В.В.Томазовим і вийшли друком у 2004 р.⁷

У матеріалах В.Л.Модзалевського йдеться і про О.І.Ханенка, насамперед про його службову діяльність⁸. Однак ці матеріали далеко неповні і потребують значних уточнень. Так, у них не зазначені, наприклад, його служба у Чернігівській межевій палаті та дата смерті, наведені в опублікованому О.М.Лазаревським некролозі.

Історії роду Ханенків присвячені дві розвідки О.П.Оглоблина⁹. В одній із них зазначено, що О.І.Ханенко (1816–1895 рр.), суразький повітовий маршал (1846–1849 рр.), один із діячів селянської реформи на Чернігівщині, великий аматор української старовини, який опублікував низку мемуарних матеріалів і власних історичних праць. Назви деяких із них О.П.Оглоблин навів у примітці¹⁰.

Життю й діяльності відомих представників роду Ханенків присвячена стаття О.І.Путро, опублікована у 1992 р. у матеріалах Других Всеукраїнських читань «Українська козацька держава». У 2005 р. вона була передрукована у його праці з політичної історії України XVIII ст.¹¹ Проте про О.І.Ханенка автор статті не згадує.

Про Олександра Івановича як відомого аматора і збирача української старовини йдеться у передмові Б.Шевеліва до публікації листів О.М.Лазаревського до О.І.Ханенка¹². У ній наведені відомості про рід Ханенків, про походження Олександра Івановича, про його прадіда, відомого своєю освіченістю генерального хорунжого М.Д.Ханенка. У передмові зазначені деякі праці О.І.Ханенка та наведено відомості про його службову діяльність¹³.

Отже, перелічені дослідження свідчать, що життя, службова і наукова діяльність Олександра Івановича потребують ретельного вивчення. Важливим внеском у це питання стане публікація листів О.І.Ханенка до О.М.Лазаревського, яка сприятиме встановленню невідомих, або малодосліджених подій і фактів у їх житті та творчості.

Народився Олександр Іванович Ханенко 12 липня 1816 р. у с.Городище Стародубського повіту. Він був прямим нащадком Лаврентія, брата правобережного гетьмана Михайла Ханенка. 9 вересня 1661 р. разом з іншим братом Сергієм Лаврентій Ханенко одержав від польського короля Яна Казимира жалувану грамоту на шляхетство за службу у правобережному козацькому війську¹⁴.

У королівській грамоті зазначено, що рідні брати Сергій і Лаврентій Ханенки свою молодість присвятили службі у Запорозькому війську і військовим вправам, брали участь у багатьох битвах, виявивши високу відвагу і хоробрість. Тому, відповідно до Гадяцького і Чуднівського договорів, та на особливе прохання гетьмана, тобто Михайла Ханенка, їм було надане польське шляхетство і герб. У грамоті наведено опис і зображення герба Ханенків: «Башта червона на голубому полі, над нею золота зірка на військовому шлемі і така ж зірка над шлемом»¹⁵.

У 1674 р. брати Ханенки прийняли підданство московського царя й оселилися на Лівобережній Україні. Михайло і Сергій Ханенки не мали дітей і «безь наследія померли». Лаврентій Ханенко мав двох синів: Данила і Федора. Данило Лаврентійович, прапрадід Олександра Івановича, наказний лубенський полковник, загинув, за одними даними, у битві за фортецю Тавань, за іншими, у 1697, або 1698 рр. під Кизикерменом¹⁶.

Син Д.Л.Ханенка, Микола Данилович, відомий військовий і політичний діяч Української козацької держави, високоосвічена людина, автор щоденника, в якому висвітлені історичні події, що відбувалися на Лівобережній Україні у XVIII ст.¹⁷

Він мав двох синів: Василя та Івана, з яких останній дід О.І.Ханенка, Іван Миколайович Ханенко розпочав службу у 1763 р. бунчуковим товаришем. Із ліквідацією у 1764 р. гетьманства, яке завершилося наприкінці XVIII ст. знищенням української державності на Лівобережній Україні, що майже століття проіснувала на цій території як політична автономія, та інкорпорацією її до складу Російської імперії сталися зміни у всіх сферах її суспільного життя, в тому числі й у козацькому війську. У 1784 р. російський уряд ліквідував козацький устрій України. Замість 10 козацьких полків було сформовано 10 карабінерних. Із них складався окремий корпус – «Малоросійська кіннота».

У російській армії карабінерні полки мали майже автономну організацію, зберегли багато рис козацького війська, а також здебільшого колишній рядовий і командний склад. У 1788 р. карабінерні полки було поділено на важко- і легкокінні. Глухівський полк, в якому служив І.М.Ханенко, було залишено як важкокінний. У цьому полку він дослужився до військового звання підполковника. Під час російсько-турецької війни його було призначено флігель-ад'ютантом генерал-фельдмаршала П.О.Румянцева. У 1790 р. Іван Миколайович брав участь у штурмі Ізмаїла. У лютому 1793 р. І.М.Ханенко подав прохання про звільнення від військової служби за станом здоров'я¹⁸.

Відомо також, що Іван Миколайович був обраний першим маршалом (предводителем дворянства) Погарського повіту. Він володів значними маєтностями, які отримав за заповітом від батька. Це були села Городище, Чубарів, Курів і хутір Василівка, в яких у 1783 р. проживало близько 1322 селян¹⁹.

Батько О.І.Ханенка, Іван Іванович, також був військовим. Він брав участь у битвах під Аустерліцом (1805 р.), Пултуском (1806 р.), Прейсіш-Ейлау (1807 р.), а також під Смоленськом і Бородінім (1812 р.) під час російсько-французької війни. За відвагу, проявлену в боях, його було нагороджено орденом Св.Володимира 4 ступеня з бантом. 30 травня 1816 р. він вийшов у відставку у чині штабс-ротмістра. У І.І.Ханенка було троє синів – Олександр, Іван, Михайло і три дочки²⁰.

Отже, О.І.Ханенко виріс у шляхетній родині козацького походження, де панувала атмосфера любові до української старовини, історії України та власного роду з давніми козацькими військовими традиціями, де цінувалися мужність і відвага, що справило значний вплив на формування його світогляду.

Відомості про освіту, яку здобув Олександр Іванович та про його службову діяльність, неповні і суперечливі. Так, за даними О.М.Лазаревського, він навчався, імовірно, у Московському благородному пансіоні, а В.Л.Модзалевський вважав, що О.І.Ханенко був студентом Московського університету, але не закінчив його. У 1835–1836 рр., тобто у 19 років, він уже працював канцеляристом у канцелярії Чернігівського цивільного губернатора. У 1836–1837 рр. – у Головному архіві Колегії іноземних справ. У 1838 р. отримав чин колезького регістратора. У 1839–1840 рр. його було призначено помічником столоначальника архіву²¹.

У 1841 р. Олександра Івановича було обрано депутатом від дворянства Стародубського повіту і почесним куратором повітових училищ у м. Погарі. У 1843–1846 рр. він працював губернським, а у 1846, 1849–1857 рр. – колезьким секретарем. Із 1846 по 1849 рр. його обирають суразьким повітовим маршалом, а 1858 р. – членом Чернігівського губернського комітету з поліпшення побуту селянства. Він одразу ж заявив себе прихильником реформи, яка мала на меті скасування кріпацтва²².

У 1860 р. було створено Чернігівську межеву палату і того ж року О.І.Ханенко став її членом. У 60-х рр., імовірно, Олександр Іванович познайомився з Олександром Матвійовичем Лазаревським.

Народився О.М.Лазаревський 8 червня 1834 р. у с.Гирявці (нині с.Шевченкове Конотопського р-ну Сумської обл.) Чернігівської губернії, поблизу м.Конотопа у небагатій дворянській родині козацького походження. Освіту здобув у Конотопському повітовому училищі (1844–1846 рр.), 2-й Петербурзькій гімназії (1850–1854 рр.) та на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1854–1858 рр.), який він закінчив зі ступенем кандидата²³.

За роки навчання у гімназії та в університеті О.М.Лазаревський опублікував низку праць, у тому числі з історії України. Так, у 1853 р. у «Черниговских губернских ведомостях» були опубліковані статті вченого з історії України, а також «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношении»²⁴.

Із 1854 р. Олександр Матвійович постійно друкував у «Черниговских губернских ведомостях» рецензії на книги і журнальні статті з історії та географії України. Результатом багаторічної бібліографічної роботи була публікація вченим у 1858 р. «Указателя источников для изучения Малороссийского края»²⁵.

Зацікавленість Олександра історією України духовно зблизила його з батьком, Матвієм Іллічем Лазаревським. Виявом високої довіри до сина було передання йому на зберігання у листопаді 1853 р. давніх актів родини Лазаревських та їх близьких родичів Лашинських і Таранських. Тоді ж М.І.Лазаревський розповів сину про значення архівів і дав йому перші поради щодо їх зберігання й опрацювання²⁶.

Матвій Ілліч не здобув спеціальної освіти, проте захоплювався історією, яка була для нього «лучше малины» і був добре обізнаний з історичними подіями в Україні XVII–XVIII ст. Про це свідчить вступна частина до його незавершених мемуарів «Памяти мои», де автор здійснив короткий екскурс в історичне минуле України²⁷.

У листах до сина він ділився своїм баченням історії України та значенням архівів у її дослідженні. 23 лютого 1856 р. він писав сину про важливість пошуку в архіві графа Уварова, над упорядкуванням якого, а також петербурзького музею та бібліотеки графа працював Олександр Матвійович під час навчання в університеті та деякий час і після його закінчення, документів до історії гетьманства І.С.Мазепи, оскільки в Україні документи Батуринського архіву, на його думку, загинули під час знищення міста російськими військами у 1708 р.²⁸

Атмосфера любові до України, власного роду й української традиції в родині Лазаревських, благоговійне ставлення до архівних документів справили значний вплив на формування світогляду О.М.Лазаревського та його ставлення до архівів відомих діячів України. Олександра Матвійовича турбувала доля архіву відомого козацько-старшинського роду Ханенків. Про це він написав батькові. 9 січня 1856 р. Матвій Ілліч відповів сину: «О архиве Ханенко и я жалею, но ничего не придумаю». На той час архів Ханенків зберігався у вдови, імовірно, Михайла Івановича Ханенка (1818–1852 рр.), брата Олександра Івановича, новгород-сіверського повітового маршала, почесного куратора Новгород-Сіверської гімназії, автора статей з історії України, який опублікував змістовні документи з фамільного архіву Ханенків. Проте, його вдова, на думку М.І.Лазаревського, «далека от того, чтоб архивной заниматься, по крайней мере сохранить её»²⁹.

У листі до Олександра від 23 лютого 1856 р. Матвій Ілліч знову повертається до теми про долю архіву Ханенків і зазначає, що, за його даними, удова Ханенка, в якій зберігається архів «без мужних братьев», його долю вирішити не зможе³⁰. Отже, О.М.Лазаревський ще під час навчання в університеті цікавився історією родини Ханенків і долею їх архіву.

Улітку 1858 р. він закінчив Петербурзький університет. Попрацювавши рік на канцелярських посадах у Петербурзі, Олександр Матвійович повернувся в Україну духовно зрілою людиною, українським патріотом, який далеко на чужині під впливом батька та через спілкування з відомими діячами української культури О.М.Бодянським, Т.Г.Шевченком, О.М.Марковичем, Г.О.Милорадовичем визначив свої наукові уподобання і прагнув досліджувати історію України, а також поліпшити становище українського селянства через реформу 1861 р. На посаді «члена від уряду» він брав безпосередню участь у втіленні у життя «Положення» та маніфесту про скасування кріпацтва³¹.

Як «член від уряду» Олександр Матвійович мав брати участь у з'їздах мирових посередників Конотопського, Кролевецького, Сосницького та Борзнянського повітів Чернігівської губернії і у вересні 1861 р. приступив до роботи³².

Серед мирових посередників, у з'їздах яких він брав участь, було дуже мало тих, хто співчував як він, справі визволення селян і радів реформі 1861 р. Тому прагнення О.І.Ханенка поліпшити становище селян при проведенні реформи 1861 р., його захоплення історією України, а також діяльність по збереженню її історико-культурної спадщини духовно зблизило цих двох різних за віком людей (О.М.Лазаревський був молодшим за О.І.Ханенка на 18 років).

З'їзди мирових посередників проходили, як правило, у м. Чернігові, яке стало постійним місцем перебування вченого. У місті, де в той час було зосереджено багато матеріалів з історії Лівобережної України XVII–XVIII ст., він поринув у наукову роботу. Олександр Матвійович перебував на цій посаді до 1863 р. Протягом трьох років він опублікував близько 20 праць з історії України³³.

1860-ті рр. стали періодом творчого натхнення й О.І.Ханенка. Під час роботи у Чернігівській межевій палаті він познайомився з історією межевої справи в Україні й у 1864 р. опублікував змістовну розвідку про історію заснування та функціонування межевих установ в Україні у XIV–XVIII ст., а також проаналізував законодавчу базу з цього питання. Це була одна з перших спроб дослідити стан межевої справи в Україні. Значна увага у праці приділена українським одиницям виміру земельних площ, описано найбільш поширені в Україні земельні міри та визначено їх розмір³⁴.

Через шість років автор перевидав свою працю під тією ж назвою, доповнивши її новими документальними матеріалами³⁵.

Вона була позитивно оцінена у тогочасних наукових колах, наприклад, відомим ученим, професором О.Ф.Кистяківським. У листі від 20 грудня 1876 р. О.І.Ханенко дякував йому за «столь лестный отзывъ Вашъ, какъ известного ученаго,» який «ободряетъ меня въ моихъ занятіяхъ по изследованію нашей родной старины, которой я не могу назвать себя знатокомъ, а только страстнымъ любителемъ»³⁶.

У 1866 р. О.І.Ханенко опублікував у журналі «Русский архив» записані ним розповіді генерал-лейтенанта, колишнього ад'ютанта імператора Павла I М.О.Кутлубицького, який проживав на хуторі Нікольському, недалеко від м. Городні Чернігівської губернії і помер 15 липня 1849 р. У розповідях генерала йдеться про роки правління Російською імперією імператора Павла I та особисті враження генерала і його оцінки цього історичного діяча³⁷.

У 1868 р. Олександр Іванович видав доповнення до розповідей генерала М.О.Кутлубицького (так у даній публікації зазначено прізвище генерала). Крім власне розповідей генерала, у публікації наведено перекази його сучасників про відомих діячів XVIII ст., які за походженням були з Лівобережної України³⁸. У 1871 р. О.І.Ханенко опублікував у «Черниговских губернских ведомостях» історико-статистичний нарис про м. Погар, який також вийшов окремою відбиткою³⁹.

У переліку опублікованих праць О.І.Ханенка, які наводить О.М.Лазаревський, зазначено також працю «Святитель Феодосий Углицкий. Историко-биогра-

фический очерк», обсягом 94 сторінки. Проте вчений не зазначив дату і місце її видання, зауваживши лише, що, імовірно, це відбитка з «Черниговских епархиальных известий»⁴⁰.

У листі до О.І.Ханенка від 7 грудня 1879 р. із м. Курська О.М.Лазаревський зазначав, що він довідався про видання книги Олександра Івановича про Феодосія Углицького і просив автора надіслати йому її примірник, «адресуя вь окружной судъ» м. Курська⁴¹. Проте О.М.Лазаревський не отримав праці О.І.Ханенка, оскільки не зазначив у некролозі дату і місце її видання.

Як вдалося встановити, розвідка О.І.Ханенка «Святитель Феодосий Углицкий» витримала декілька видань. Уперше вона побачила світ у 1868 р. у «Черниговских епархиальных известиях»⁴². Автор подав опис життя та діяльності Феодосія Углицького, архієпископа чернігівського, його смерті, яка сталася 5 лютого 1696 р. і поховання у Чернігівському Борисоглібському соборі. Автор навів також приклади чудес, які за життя здійснив архієпископ Феодосій⁴³.

Згодом, у 1871 р., було опубліковано ще одне доповнене видання розвідки О.І.Ханенка про Феодосія Углицького. Крім нових історичних фактів, наведених автором, він опублікував також листи архієпископа до рідних і близьких⁴⁴.

Праця О.І.Ханенка про Феодосія Углицького користувалася великим попитом у віруючих, які приходили до місця поховання архієпископа для зцілення від хвороб. Тому редакція «Черниговских епархиальных известий» вирішила надрукувати її ще раз. Це сталося у 1878 р. Автор доповнив попереднє видання новими матеріалами⁴⁵.

У 1883 р. Олександр Іванович опублікував у журналі «Киевская старина» замітку про археологічні знахідки у м. Чернігові⁴⁶. У ній повідомлялося, що під час поховання у Борисоглібському соборі м. Чернігова соборного протоієрея Євфимія Пучковського, який помер 24 січня 1883 р., були розкриті давні поховання. У них було знайдено золоті медальйони, прикрашені перлами, срібні ланцюжки зі зміїними головами, сережки і вісім золотих кілець. Автор статті вважав, що ці речі мали характерні ознаки візантійського стилю⁴⁷.

Олександр Іванович охарактеризував знайдені прикраси. Так, срібні ланцюжки зі зміїними головами він вважав символом мудрості, зігнуту кільцем змію, яка тримала у роті хвіст – емблемою вічності та перемогою християнства над язичництвом⁴⁸.

Автор замітки зазначив також, що Чернігівський Борисоглібський собор був побудований у 1120 р. чернігівським князем Давидом Святославичем, батьком преподобного Миколи Святоши. У ньому похований Давид Святославович і його син, великий князь Ізяслав. Тому О.І.Ханенко вважав, що знайдені давні поховання могли належати лише знатним особам, імовірно, чернігівській боярині та її дочці, які померли в період князювання Давида Святославовича, або його сина⁴⁹.

9 жовтня 1887 р. київський окремих цензор дав дозвіл О.І.Ханенку на публікацію його праці «Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии» і того ж року вона була опублікована⁵⁰. Для її написання автор використав ґрунтовну джерельну базу: Іпатіївський літопис, Литовську метрику, Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, Книгу актів Спаського Новгород-Сіверського монастиря та ін.

У праці описано населені пункти Новгород-Сіверського повіту. У вступі наведено короткі відомості про географічні особливості повіту, про історію м.Новгород-Сіверського та навколишніх сіл. При описі населених пунктів автор зазначав коли і ким були засновані, кому вони належали раніше та їх тогочасних власників, а також які церкви та інші пам'ятки там розташовані. Так, про села Комон і Лесконоги сказано, що вони були пожалувані генеральному хорунжому М.Д.Ханенку і цими селами володіють його нащадки⁵¹.

У 1888 р. О.І.Ханенко готував до публікації «Фамильные документы из рода Ханенков». Про це йшлося у листі до О.М.Лазаревського від 10 березня 1888 р. У ньому зазначено, що документи з його архіву будуть опубліковані у «Черниговских губернских ведомостях» і з них будуть віддруковані окремі відбитки у великій кількості, яку він неодмінно надішле Олександрові Матвійовичу. Проте у переліку праць, зазначених Олександром Матвійовичем у некролозі на смерть О.І.Ханенка, ця праця не наведена⁵². Отже, питання про публікацію цих документів потребує подальшого дослідження.

О.І.Ханенко зібрав за життя велику бібліотеку, переважно з історичних і богословських книг. До неї увійшов також книгозбір, який належав бунчуковому товаришу А.Дуніну-Борковському, сину генерального обозного. Олександр Іванович знайшов її в одному із придбаних ним маєтків.

Він щедро ділився книгами зі своєї бібліотеки, а також документами з фамільного архіву, які знаходилися у с. Городище Стародубського повіту, з дослідниками історії України. Так, на прохання О.Ф.Кистяківського, який досліджував зведення малоросійських законів – «Права по которым судится малороссийский народ», Олександр Іванович направив йому рукопис свого прадіда М.Д.Ханенка, який той готував свого часу для друку під назвою «Ексерптъ зъ правъ Малороссійскихъ», а також книгу з його бібліотеки, в якій опубліковані дослідження з правових питань. Крім того, він надіслав О.Ф.Кистяківському видання, в яких розкривалася діяльність М.Д.Ханенка по підготовці у XVIII ст. в Українській козацькій державі кодексу законів⁵³.

Великою є заслуга Олександра Івановича й у підготовці до публікації рукописів щоденника свого прадіда М.Д.Ханенка, які він передав О.Бодянському й О.Лазаревському⁵⁴.

Олександр Матвійович, який був добре обізнаний із цінністю книгозбору О.І.Ханенка у листі до Г.О.Милорадовича від 8 лютого 1894 р. пропонував йому створити й очолити Чернігівську архівну комісію і переконував його звернутися до О.І.Ханенка з пропозицією заповісти комісії свою бібліотеку⁵⁵. Проте 4 липня 1895 р. (на 80-му році життя) Олександр Іванович, якого всі любили за «незлобіе и доброту» помер⁵⁶.

Після його смерті фамільний архів Ханенків перейшов до його сина, Олександра Олександровича (1850–1901 рр.), відомого громадського діяча, чернігівського міського голову. У 1897 р. члени новоствореної Чернігівської губернської архівної комісії на засіданні 15 червня прийняли рішення звернутися до О.О.Ханенка з проханням про дозвіл оглянути його архів і бібліотеку, а також невидані праці його батька. Проте цей задум, як і проект комісії скласти опис цього архіву залишився нездійсненим⁵⁷.

Потім архів перейшов до онука Олександра Івановича, Василя Олександровича Ханенка. Цей архів до 1918 р. перебував у с.Городищі Стародубського повіту, потім потрапив до м.Стародуба, а звідти у 1926 р. був перевезений до Гомельського обласного архіву, де і був знайдений напередодні Другої світової війни⁵⁸. Частина архіву Ханенків зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м.Києві (ф.983). Про долю бібліотеки О.І.Ханенка відомостей не виявлено.

Оригінали листів О.І.Ханенка до О.М.Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису НБУ імені В.І.Вернадського. Збірка складається з п'яти листів. Перший лист відправлено 28 грудня 1881 р., останній – 10 березня 1888 р. У листах ідеться про важливі події тогочасного суспільно-політичного і громадсько-культурного життя в Україні. Значна увага у них приділена виданню українського громадсько-політичного журналу «Киевская старина», яке Олександр Іванович зустрів схвально й одразу ж став постійно підписуватися на цей журнал. Зберігся його лист до редакції журналу від 10 грудня 1890 р. про пе-

ресилку їм 10 рублів на підписку журналу на 1891 р. і проханням надсилати його за адресою: м.Чернігів, «въ собствен.домъ за Краснымъ мостомъ»⁵⁹.

У листах наведено історію публікації щоденника прадіда Олександра Івановича – М.Д.Ханенка, у журналі «Киевская старина», який спочатку був переданий для друку у журнал «Русский архив», але, пролежавши в редакції років із десять, так і не був опублікований. Як видно з листів, О.М.Лазаревський наполегливо домагався видання щоденника у журналі «Киевская старина» мовою оригіналу, погодився написати до нього передмову і коментарі. Олександр Іванович, як зазначено у листах, надсилав О.М.Лазаревському книги з бібліотеки і рукописи з фамільного архіву, надавав цінну іконографічну інформацію та відомості про представників козацько-старшинських родів, місцезнаходження їх портретів, а також відомості про своїх предків. Олександр Матвійович надсилав йому опубліковані ним праці, заохочував досліджувати історію України. Із листів О.І.Ханенка простежуються зв'язки його родини з відомими діячами української і російської культури, яким вони надсилали книги з бібліотеки і документи з фамільного архіву.

Значний науковий інтерес представляє наведений у листі Олександра Івановича опис портретів синів М.Д.Ханенка: Василя й Івана. Особливого значення ці відомості набувають при іконографічному дослідженні портрета Івана Миколайовича Ханенка, який зберігається у фондах Національного музею історії України⁶⁰.

Цікаві відомості наведені у листах О.І.Ханенка до О.М.Лазаревського про прадіда Миколу Даниловича Ханенка щодо його арешту та перебування разом із наказним гетьманом П.Полуботком у Петропавлівській фортеці. Маловідомими є його дані про С.М.Ширая, у домі якого збиралися найосвіченіші люди північних повітів Лівобережної України, а також про Максима Парпуру, автора праць і перекладів книг із медицини і фармакології, який займався благодійною діяльністю і пожертвував великі кошти на українські навчальні заклади.

Листи О.І.Ханенка до О.М.Лазаревського написані здебільшого розбірливим почерком і добре збереглися. Вони публікуються за хронологічним принципом. Авторські дати зазначені за місцем їх в автографі. Непрочитані слова позначаються в тексті трьома крапками у квадратних дужках. Текстові скорочення, за винятком повторень, розкриті у квадратних дужках зі зніманням крапки. Примітки і коментарі подано після тексту листів. При публікації повністю збережено мову, морфологічні та стилістичні особливості оригінального тексту.

¹ Бодянский О. Историческое сведение о генеральном хоружем Николае Даниловиче Ханенке // Диариуш или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного, его милости, пана Иоанна Скоропадского, войск пресветлейшего его императорского величества, запорожских обоих сторон Днепра гетмана... наченный 1722 году и оконченный в том же году Николаем Ханенком. – Москва, 1858. – С.1–XX1.

² Лазаревский Ал. Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. – 1727–1753. Приложение к журналу «Киевская старина». – К., 1884. – XV, 1–288 с.

³ Листи Олександра Лазаревського // Український археографічний збірник (далі – УАЗ). – К., 1927. – Т.2. – С.351.

⁴ Л.А. Александр Иванович Ханенко (Некролог) // Киевская старина. – 1895. – № 9. – С.367–368.

⁵ Там же.

⁶ Там же. – С.368.

⁷ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / Упоряд. В.Томазов. – К.; Санкт-Петербург, 2004. – Т.5. – В.3. – С.46–55.

⁸ Там же. – С.51.

⁹ Оглоблин О. Ханенки. Сторінка з історії українського автономізму XVIII ст. – Кіль, 1949. – 12 с.; Його ж. Ханенки // Мезько-Оглоблин О. Люди Старої України та інші праці. – Острог; Нью-Йорк, 2000. – С.245–260.

¹⁰ Оглоблин О. Ханенки // Мезько-Оглоблин О. Указ. праця. – С.257.

- ¹¹ *Путро О.І.* Славний рід Ханенків // Українська козацька держава: Мат. II Всеукраїнських читань. – Черкаси, 1992; *Його ж.* Сторінки політичної історії України XVIII ст. – К., 2005. – С.99–100.
- ¹² *Шевелів Б.* Листи О.М.Лазаревського до О.І.Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. – К., 1928. – С.969–981.
- ¹³ Там само. – С.969–970.
- ¹⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.983. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1; Спр.1 а. – Арк.1.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само. – Ф.983. – Оп.1. – Спр.3а. – Арк.1, 1 зв.; *Модзалевский В.Л.* Указ соч. – С.46; *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. – С. IV.
- ¹⁷ *Бодянский О.* Указ.соч. С.І–XXI; *Лазаревский А.* Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. – С.1–288.
- ¹⁸ ЦДІАК України. – Ф.983. – Оп.1. – Спр.53. – Арк.1, 1 зв.
- ¹⁹ *Модзалевский В.Л.* Указ соч. – С.48.
- ²⁰ Там же. – С.49–52.
- ²¹ *Л.А. Александр Иванович Ханенко.* – С.367; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – С.51.
- ²² *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. С.51; *Оглоблин О.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Указ. праця. – С.257.
- ²³ Орывки из автобиографии Александра Матвеевича Лазаревского // Киевская старина. – 1902. – №6. – С.471, 473, 478–480; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.1. – Спр.68438. – Арк.1; Спр.68440. – Арк.1. Більш докладно про життя, наукову і громадську діяльність історика див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902. Матеріали до біобібліографії. – К., 1994. – С.23–26; 55–78; *Воронов В.І.* Місце О.М.Лазаревського в українському історіографічному процесі // Осягнення історії: Зб. праць на пошану проф. М.П.Ковальського. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С.211–228; *Герасименко Н.О.* Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // Укр. іст. журн. – 2004. – №4. – С.90–102; №5. – С.16–35.
- ²⁴ *Ткаченко М.* Список праць О.М.Лазаревського та праць про нього // УАЗ. – К., 1927. – Т.2. – С.52.
- ²⁵ *Герасименко Н.О.* Указ. праця. – С.95.
- ²⁶ Листування родини Лазаревських та деякі родинні документи // УАЗ. – К., 1927. – Т.2. – С.109.
- ²⁷ Там само. – С.200–201, 206–207; *Лазаревский М.* Памяти мои // УАЗ. – К., 1927. – Т.2. – С.19.
- ²⁸ Листування родини Лазаревських та деякі родинні документи. – С.191.
- ²⁹ Там само. – С.177–178; *Оглоблин О.* Ханенки // *Мезько-Оглоблин О.* Указ. праця. – С.257–258.
- ³⁰ Там само. – С.191.
- ³¹ *Василенко Н.П.* Первые шаги по введению положений 19 февраля 1861 года в Черниговской губернии. – К., 1901. – С.6; *Сарбей В.Г.* Історичні погляди О.М.Лазаревського. – К., 1961. – С.34.
- ³² *Батуринець П.* З громадської діяльності О.М.Лазаревського на Чернігівщині. – К., 1928. – С.4.
- ³³ *Герасименко Н.О.* Указ. праця. – С.96.
- ³⁴ *Ханенко А.И.* Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии. – Чернигов, 1864. – 108 с.
- ³⁵ *Ханенко А.И.* Указ. соч. – Чернигов, 1870. – 126 с.
- ³⁶ ІР НБУВ. – Ф.61. – Спр.686. – Арк.2 зв.
- ³⁷ *Ханенко А.* Рассказы генерала Кутлубицкого о временах императора Павла I // Русский архив. – 1866. – С.1301–1331.
- ³⁸ *Ханенко А.* Рассказы о старине // Русский архив. – 1868. – С.1070–1079.
- ³⁹ *Ханенко А.И.* Город Погар. Историко-статистический очерк. – Чернигов, 1871.
- ⁴⁰ *Л.А. Александр Иванович Ханенко.* – С.368.
- ⁴¹ *Шевелів Б.* Указ. праця. – С.973.
- ⁴² *Ханенко А.И.* Святитель Феодосий Углицкий // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. Часть неофициальная. – 1868. – С.516–534, 551–577.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Ханенко А.И. Святитель Феодосий Углицкий, архиепископ черниговский и новгород-северский. Историко-биографический очерк // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. Часть неофициальная. – 1871. – №11–14. – С.227–247, 249–270, 386–401, 415–424.

⁴⁵ Там же. – 1878. – №13. – С.185–208; №19. – С.239–242; №23. – С.253–272; №29. – С.309–322; №35. – С.347–368; №39. – С.383–406.

⁴⁶ Ханенко А. Археологическая находка в Чернигове // Киевская старина. – 1883. – №5. – С.174–178.

⁴⁷ Там же. – С.175–176.

⁴⁸ Там же. – С.176–177.

⁴⁹ Там же. – С.178.

⁵⁰ ЦДІАК України. – Ф.294. – Оп.1. – Спр.183. – Арк.18; Ханенко А.И. Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии. – Чернигов, 1887. – 38 с.

⁵¹ Ханенко А.И. Указ. соч. – С.1–19, 24.

⁵² ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68310. – Арк.9–10.

⁵³ Там само. – Ф.61. – Спр.686. – Арк.1–2 зв.; Спр.687. – Арк.1–2 зв.

⁵⁴ Там само. – Ф.1. – Спр.68308. – Арк.5–6 зв.

⁵⁵ Листи Олександра Лазаревського // УАЗ. – К., 1927. – Т.2. – С.344.

⁵⁶ Л.А. Александр Иванович Ханенко (Некролог). – С.367.

⁵⁷ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1897/1898. – Отд.1. – С.28, 32; Оглоблин О. Ханенки // Мезько-Оглоблин О. Указ. праця. – С.258.

⁵⁸ Оглоблин О. Ханенки // Мезько-Оглоблин О. Указ. праця. – С.258.

⁵⁹ ІР НБУВ. – Ф.112. – Спр.265. – Арк.1.

⁶⁰ Національний музей історії України. – Інв. № М-94.

№1

1881, 28 декабря
Черниговъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Записка моя о евреяхъ быть можетъ и была бы не безъ интереса ежели бы для со-
ставленія ея дано было мнѣ более времени. Вотъ книга въ которой она напечатана
дѣйствительно очень интересна¹; но она напечатана въ весьма маломъ количествѣ экзем-
пляровъ, которые и отосланы чрезъ Генераль-губернаторовъ въ Петербургъ для членовъ
будущей комиссіи. Нашъ губернаторъ раздалъ ее только намъ, членамъ комиссіи, обя-
завъ насъ честнымъ словом не давать никому читать ее, чтобы преждевременно не рас-
пространять между народомъ выводовъ комиссіи, которые не всѣ могутъ быть приняты
Петербургскою комисіею. Я въ этомъ далъ и за Васъ нашему губернатору честное слово,
прося его дать мнѣ экземпляръ и для Васъ, что он охотно и сдѣлалъ, записавъ и Ваше
имя въ число лицъ получившихъ эту книгу, которую и препровождаю къ Вамъ по почтѣ.

Я очень радъ появленію «Кіевской старины»², подписался на полученіе ея и радъ
помѣщать въ ней начатую мною работу по исторіи населенія сѣверной части нашей гу-
берніи, которую постараюсь поскорее окончить³; а также готовъ охотно, по Вашему
совѣту заняться характеристикой нашего дворянства и его отношенія къ другимъ со-
словіямъ (въ началѣ настоящаго столѣтія), которые мнѣ по рассказамъ очевидцевъ от-
части извѣстны⁴.

Еще болѣе желаю напечатать въ «Кіевской старинѣ» Дневникъ моего прадѣда⁵ и его
переписку съ разными лицами и нѣкоторыя бумаги, относящіяся къ его времени; но на-
учите, многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ, какъ мнѣ это сдѣлать?

Вамъ извѣстно, что я отдалъ Дневникъ прадѣда и переписку его съ сыномъ (очень
интересную) для напечатанія П.И.Бартеневу⁶. Он мнѣ возвратилъ рукопи[си], оставивъ у
себя копии съ нихъ. Правда, что этому прошло уже лѣтъ 10, а онъ до этихъ поръ ни то-
го ни другого не печатаетъ⁷. Хорошо ли это будетъ съ моей стороны, ежели я ихъ напе-
чатаю, ничего не сказавши ему, хотя я и не дѣлалъ съ нимъ о томъ никакихъ неотмен-
ныхъ и словенныхъ условій?

Разрѣшите этотъ вопросъ отчасти совѣсти и приличія. А между тѣмъ я вполнѣ сознаю, что этимъ рукописямъ настоящее мѣсто не въ Архивѣ, а въ «Кіевской Старинѣ». И искренно желаю ихъ въ ней напечатать.

Вотъ почему относительно этого предмета я немогъ ничего отвѣчать на пріятнѣйшее для меня предложеніе Г.издателя «Кіевской старины» печа[та]ть дневникъ м[о]его прадѣда въ его журналѣ.

Въ половинѣ января я долженъ уѣхать по дѣламъ службы недѣли на двѣ въ Петербургъ. Можетъ быть я найду время заѣхать и въ Москву и видѣться съ П.И.⁸ Почему мнѣ очень бы хотѣлось знать Ваше мнѣніе относительно печатанія Дневника. Можетъ быть не найдете ли Вы лучшимъ мнѣ лично прямо сказать ему, что въ продолженіи 10 лѣтъ не видя въ печати данныхъ ему мною рукописей, я отдалъ ихъ въ Кіевскую старину⁹. По возвращеніи изъ Петербурга надѣюсь посѣтить Васъ въ Кіевѣ. Пока прошу принять искреннѣйше мое поздравленіе съ Праздниками и Новымъ годомъ.

Матвѣю Анастасьевичу прошу передать мое глубочайшее уваженіе и поздравленіе. Извините за помарки въ письмѣ, право нѣтъ времени. Пишу и вмѣстѣ слушаю докладъ чиновника; а между темъ спешу отослать книгу.

Глубоко уважающій Васъ и въ полнѣ преданный А.Ханенко.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68306. – Арк.1–2 зв. (автограф).

№2

25 ноября 1882 г.
Черниговъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Очень радъ что у Васъ въ рукахъ другой томъ Ген[еральнаго] Слѣд[ствия] Ст[ародубскаго] Полка¹⁰, (ихъ вѣроятно должно было быть нѣсколько томовъ; а уже не менѣе двухъ). Скорупа¹¹ при импер[аторе] Павлѣ I или Александрѣ I, какъ кажется, былъ повѣтовымъ судьей, подсудкомъ или исправникомъ и онъ, вѣроятно взялъ эту книгу изъ суда. Извѣстный Вамъ первый томъ Г[енеральнаго] Слѣд[ствия] (повремени отысканія) находится, пока въ моемъ пользованіи. Онъ служилъ для меня единственнымъ матеріаломъ для извлеченія свѣдѣній по населенію Старод[убскаго] полка. Будучи самъ стародубцемъ я очень радъ, что Вы взяли на себя трудъ сохранять для будущаго прошедшее Стародубщины. И, какъ вполнѣ увѣренъ, что Вы это сдѣлаете гораздо лучше и скорѣе меня, то и спѣшу передать Вамъ не мои извлеченія, а самый ихъ источникъ, что гораздо лучше: для Вашего труда окажется можетъ быть имѣющимъ особенное значеніе то, что мн[о]ю пропущено или излишнимъ, что мною выписано. Однимъ словомъ – необходимо, что бы Вы сами пересмотрѣли эту книгу, которая вмѣстѣ съ моею работою, находилась въ Старод[убской] моей деревнѣ, куда каждое лѣто приезжая я имѣлъ возможность заниматься любимымъ предметомъ, чего въ Черниговѣ за служебными многосложными занятіями, никакъ не могу достигнуть. Книгу я взялъ, чтобы переплести въ Черниговѣ, а записки остались въ деревнѣ.

Портретъ Покорской-Жоравко¹² я самъ (очень давно) виделъ въ церквѣ, гдѣ теперь вѣроятно его нѣтъ, а долженъ находится или у священника, или у потомковъ Покорско-го. Постараюсь узнать и при случае Васъ увѣдомлю.

При изъявленіи глубочайшаго уваженія и безпределной преданности отъ всего преданнейшаго Вамъ сердца

Обнимаю Васъ
А.Ханенко

Говорятъ въ Новгородсѣверске есть въ родѣ живописца любителя Колесничинскій, который можетъ сдѣлать копію портрета¹³.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68307. – Арк.3–4 (автограф).

№3

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Вчера я выслалъ къ Вамъ по почтѣ нѣсколько отдѣльныхъ оттисковъ статей, напечатанныхъ въ прежнихъ черниг[овскихъ] газет[ахъ] покойнымъ моимъ братомъ Михайломъ¹⁴, въ которыхъ Вы найдете «сказку о службахъ Н.Д.»¹⁵, его увѣщаніе сыну и не-

большую часть писемъ къ отцу, часть дневника, напечатанного О.М.Бодянскимъ¹⁶, а также извле[че]нія изъ дневника, помѣщенныхъ Преосвящ[еннымъ] Филаретомъ¹⁷ въ Черниговскихъ Епарх[иальныхъ] Извѣст[ияхъ] за 1865-й годъ для Вашей библіотеки; а также и вѣрную копію съ духовнаго завѣщанія Н.Д. Переписка его, на которую Вы желали бы взглянуть, находится въ Стародуб[скомъ] моемъ имени и безъ меня никто ея не отыщетъ; со временемъ я и эти документы Вамъ доставлю.

Очень и очень благодаренъ Вамъ, глубокоуважаемый Александръ Матвѣевичъ, за взятый Вами на себя трудъ редакціи дневника и за желаніе Ваше предпослать ему краткую родословную моего прадѣда, матеріалы для которой Вы найдете въ предисловіи Бодянского¹⁸ и въ Епарх[иальныхъ] Извѣстіяхъ Черниг[овскихъ] за 1865 г., въ которыхъ Преосвящ[енный] Филаретъ помѣстилъ тоже краткую родосл[овную] Н.Д. У Бодянского и Преос[вященнаго] Филарета были въ рукахъ всѣ бумаги Н.Д., находившіеся въ нашемъ семейномъ архивѣ, изъ которыхъ они и составили его родословную. Филаретъ упоминаетъ и о его перепискѣ. Въ новомъ изданіи Описанія Черниговской Епархіи многое пропущено, но у Васъ должны быть Епарх[иальные] извѣстія, въ которыхъ оно печаталось по частямъ при жизни еще Преосвящ[еннаго].

1-я часть Дневника, напечатанная въ Чтеніяхъ¹⁹ досталась мнѣ въ вѣрной копіи (переписанной съ подлинника), который былъ отосланъ дядею моимъ А.И.Х.²⁰ Бантышу Каменскому²¹, когда онъ собирался писать Исторію Малороссіи. 2-я же часть, извѣстная Вамъ подлинная рукопись Н.Д. подарена мнѣ покойнымъ дядею въ такомъ видѣ, какъ она вполнѣ мною переплетена. Дядя мой Александръ Иванов[ичъ] былъ человѣкъ очень образованный и вѣроятно недостающіе листы и тетрадка не имѣли потерянны, а его тетками, дочерьми Н.Д., у которыхъ хранились всѣ бумаги и книги его, во время нахождения на службѣ сыновей. Библ[иотеку] Н. Д. дочери подарили Новгородъ-Сѣверск[ому] Народному Училищу, преобразованному потомъ въ Гимназію. Я вручилъ Г[осподину] мною уважаемому редактору Кіевской Старины какъ брошюру Бодянского такъ и всю рукопись для напечатанія ихъ вместе. Портрета Н.Д. я не могъ нигдѣ найти и незнаю былъ ли онъ? Портреты же двухъ его сыновей Василія²² и Ивана²³ находятся у меня: первый писанъ за границей масляными красками в мундирѣ флигель-адъютантскомъ Петра III-го въ бѣломъ атласномъ кафтанѣ съ золотымъ эксельбантомъ и шитьемъ и въ камзолѣ селадонного цвета* (Сизоголубой похожій на бирюзовый), второй портретъ Ивана въ обыкновенномъ армейскомъ полковничьемъ мундирѣ.

Существовало въ нашемъ семейномъ преданіи, что во время нахождения Н.Д. въ Петропавловской крѣпости съ Полуботкомъ²⁴ его водили въ цѣпяхъ учить кого то вѣроятно кантонистовъ, жившихъ близъ дворца.

Скорупа²⁵, какъ его имя не помню, но чуть ли не Павловичъ, помѣщикъ Стародубскаго и Мг[л]инскаго уѣзда въ началѣ нынѣшняго столѣтія, даже, какъ я слышалъ въ 20 годахъ былъ Маршаломъ (предводителемъ дворянства) Мглинскаго уѣзда, онъ не былъ разбойникомъ, а только самодуромъ, служилъ онъ сперва чѣмъ то при Дворѣ и принадлежалъ къ тогдашнимъ передовымъ, былъ въ хорошихъ отношеніяхъ съ С.М.Шираемъ²⁶, которого домъ соединялъ всё тогдашнее лучшее общество Сѣверныхъ уѣздовъ. Разбойникомъ былъ Мглинский помѣщикъ, жившій въ [...] Губничѣ, потомки которого и теперь зд[р]авствуютъ.

Поздравляю Васъ съ наступающимъ Новымъ годомъ, желая Вамъ отъ души всего лучшаго въ мірѣ.

Глубокоуважающій Васъ

А.Ханенко.

При случаѣ напишите мнѣ адресъ Вашего дома, чтобы я могъ прямо адресовать Вамъ.

1883 год

30 декабря

Черниговъ

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68308. – Арк.5–6 зв. (автограф).

* Так называли его в старину (примітка автора листа – Н.Г.).

№4

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Очень и очень Вамъ благодаренъ за трудъ Вашъ по изданію дневника моего прадѣда, и не только совершенно согласенъ съ Вашимъ мнѣніемъ о напечатаніи нѣкоторыхъ писемъ изъ его переписки, но даже полагаю необходимымъ напечатать всю его переписку съ сыномъ. Она будетъ служить дополненіемъ дневника; въ ней упоминается о нѣкоторыхъ историческихъ лицахъ того времени, объ образованіи, о финансахъ, о семейныхъ и общественныхъ отношеніяхъ, объ обычаяхъ, даже въ филологическомъ отношеніи она не лишена интереса. Небольшая часть этихъ писемъ была напечатана въ Черниг[овских] Ведомостяхъ. Подлинники тѣхъ и другихъ хранятся у меня.

Я очень желаю видѣться съ Вами: много и много есть о чемъ переговорить. Увѣдомите пожалуйста не располагаете ли Вы быть въ маѣ (19) въ Черниговѣ на дворянскихъ выборахъ? Ежели нѣтъ, то въ какое время Вы располагаете выехать изъ Кіева къ себѣ въ деревню и когда возвратитесь обратно. Мнѣ это необходимо знать, чтобы выбрать удобное для себя время побывать въ Кіевѣ съ полною надеждою застать тамъ Васъ.

Домъ Седневскій я очень часто посѣщалъ при старыхъ Лизогубахъ²⁷, тамъ были только два старыхъ портрета въ костюмахъ прежняго времени: Сулимы²⁸ и Савича²⁹. Что же касается дѣтскихъ портретовъ, о которыхъ Вамъ говорилъ кто-то; – то это были дѣти Андрея Ивановича, он самъ былъ живописецъ и нарисовалъ портреты своихъ детей въ старинныхъ малороссійскихъ костюмахъ. На дняхъ необитаемый седневскій домъ Лизогубовъ, къ большому сожалѣнію, сгорѣлъ со всѣмъ находящимся въ немъ имуществомъ. Черниговскій Стат[истическій] Ком[итет]³⁰ не считаетъ себя вправѣ продавать Вамъ книгъ, обязанныхъ Вамъ же своимъ существованіемъ, и узнавъ о желаніи Вашемъ ихъ имѣть, поручилъ мнѣ препроводить ихъ къ Вамъ, что и исполняю съ этою же почтою.

Поздравляя Васъ съ наступающими Праздниками и желая Вамъ здоровья и всего лучшаго въ мірѣ, остаюсь навсегда глубоко уважающій Васъ.

А.Ханенко.

1884 г. 3 апрѣля

Черниговъ

При свиданіи съ достойнѣйшимъ Анастасіемъ Матвеевичемъ покорнѣйше прошу передать ему мое сердечное уваженіе и поздравленіе съ Праздниками.

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.68309. – Арк.7–8 зв. (автограф).

№5

1888, 10 марта

Черниговъ

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ,

Извините меня великодушно, что я [...] неотвѣчалъ на приятнѣйшіе Ваши письма: я всё это время былъ очень занятъ устройствомъ своихъ и чужихъ дѣлъ, которые еще и теперь не совсѣмъ меня оставили; чтобы чего нибудь не забыть отвѣчаю по пунктамъ:

1-е. Прежде всего благодарю за Вашъ дорогой для меня подарокъ «Описаніе Старой Малороссіи»³¹. Я наслаждаюсь Вашей книгою, читая изъ нея по нѣсколько страницъ въ свободныя минуты.

2-е. Л.И.Ждановичъ съ радостію готовъ дать помощнику Гирявского Сельскаго училища самобытное мѣсто, но для этого необходимо, чтобы Инспекторъ представилъ его на свободную ваканцію.

3-е. А.Л.Тищинскій³² сказалъ Вамъ по незнанію, что печатаемые въ Черниг[овских] Вѣдом[остях] изъ моего Архива бумаги не будутъ имѣть отдѣльныхъ оттисковъ³³. Напротивъ, они будутъ отпечатаны въ большомъ количествѣ и полный экземпляръ ихъ будетъ мною доставленъ Вамъ.

4-е. Дѣло или лучше сказать, нѣсколько дѣлъ сшитыхъ вмѣстѣ, озаглавленное: о родѣ Парпуръ, я бралъ къ себѣ изъ Депутатскаго Собранія, весьма внимательно разсматривалъ его, но ничего немогъ извлечь изъ него для Васъ необходимаго о Максимѣ Парпурѣ³⁴, кроме того, что переслалъ къ Вамъ чрезъ Графа Вѣллини.

5-е. До сихъ поръ я еще не успѣлъ, (вслѣдствіе неожиданныхъ моихъ занятій по собственнымъ моимъ дѣламъ весьма спѣшнымъ), ничего записать въ присланную мнѣ книжку многоуважаемымъ Александромъ Степановичемъ Лашкевичемъ³⁵; но успокоив-

шись отъ дѣлъ напишу непременно все, что слышалъ о Гамзюковѣ и его театрѣ и возвра-
щу ему его книжку. Путешествіе первое и второе князя Шаликова³⁶ находится у меня в
библіотекѣ; стоило бы его перепечатать вновь въ Кіевской Старинѣ съ подробными объ-
ясненіями. Я в[с]трѣчалъ старухъ нашихъ дамъ, которыя въ молодости своей переписы-
вали это путешествіе.

Надѣюсь скоро посѣтитъ Васъ въ Кіевѣ: ожидаю только возможности приплыть къ
Вамъ на пароходѣ.

При засвидѣльствованіи Вамъ моего сердечнаго уваженія, имѣю честь быть навсег-
да глубокоуважающій Васъ.

Александръ Ханенко.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68310. – Арк.9–10 (автограф).

¹ «Записка» О.І.Ханенка про євреїв була підготовлена у 1881 р., імовірно, у зв'язку із царсь-
ким указом від 2 вересня 1881 р. про утворення губернських комісій для вивчення становища євреїв
у Російській імперії. Царський указ було видано через антиєврейські виступи і погроми, які стали-
ся того року у багатьох містах імперії. Матеріали діяльності губернських комісій були опубліковані
у виданні «Труды губернских комиссий по еврейскому вопросу» (Санкт-Петербург, 1884. – Т.1, 2). –
Див.: Рибинський В.П. Протиеврейський рух р.1881-го на Україні // Збірник праць єврейської істо-
рико-археографічної комісії. – К., 1929. – Т.2. – С.139–182. Назву книги, в якій була опублікова-
на «Записка» О. І. Ханенка, встановити не вдалося.

² Ідеться про видання журналу «Киевская старина». Про цю видатну подію у громадсько-куль-
турному житті України О.М.Лазаревський повідомив О.І.Ханенка у листі від 14 грудня 1881 р. Він
запропонував Олександрові Івановичу підготувати низку нарисів про відомих українських діячів: Ши-
рая, Лашкевича, Судієнка. У журналі, на його думку, повинні друкуватися про них статті, якщо
українці ще не втратили «способности критически относиться къ историческому своему бытію». –
Див.: Шевелів Б. Листи О.М.Лазаревського до О.І.Ханенка // Ювілейний збірник на пошану ака-
деміка Михайла Сергійовича Грушевського. – К., 1920. – С.973.

³ О.М.Лазаревський запропонував О.І.Ханенку у листі від 14 грудня 1881 р. підготувати до
публікації розвідки про окремі повіті Чернігівської губернії. Їх дослідження завершилося працею
«Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии», яка була опублікована у
1887 р.

⁴ Нариси про українських дворян О.І.Ханенко не написав. Як зазначав О.М.Лазаревський у не-
кролозі на його смерть, він багато років переконував Олександра Івановича «хоть что нибудь запи-
сать из его воспоминаний, онъ и общалъ бывало, но не могъ рѣшиться записывать темныя черты
из жизни своихъ соотчичей». Єдине, що він записав, це розповіді генерала Котлубицького, любимця
імператора Павла І, оскільки, на думку О.М.Лазаревського, вони не могли нікого образити. – Див.:
Л.А.Александр Іванович Ханенко (некролог) // Киевская старина. – 1895. – №9. – С.367–368.

⁵ Щоденник генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка, прадіда Олександра Івано-
вича, за 1727–1753 рр. опублікований О.М.Лазаревським у 1884 р. із передмовою і примітками, а
також заповіт М.Д.Ханенка і декілька його листів як додаток до журналу «Киевская старина».

⁶ Бартенев Петро Іванович (1829–1912) – російський археограф, бібліограф. Засновник журна-
лу «Русский архив» (1863). Опублікував історичні і літературні архівні документи 18–19 ст. із осо-
бистих і фамільних фондів: «Архів князя Воронцова» (кн.1–40, 1870–1895), «Записки Г.Р.Дер-
жавіна» (1860). У 1859–1873 рр. працював завідуючим Чортківською бібліотекою у м. Москві і
склав каталог її книг.

⁷ У листі від 31 грудня 1881 р. О.М.Лазаревський повідомив О.І.Ханенку про причину затрим-
ки з виданням щоденника його прадіда П.І.Бартеневим. У 1880 р., під час зустрічі у м. Києві, Пе-
тро Іванович запропонував Олександрові Матвійовичу зробити переклад щоденника на російську мову,
оскільки вважав, що опублікований мовою оригіналу, він не буде прочитаний. Лазаревський на це
не погодився. На його думку, щоденник треба друкувати лише мовою оригіналу. У листі він пропо-
нував О.І.Ханенку надрукувати щоденник його прадіда мовою оригіналу у журналі «Киевская стари-
на», погодившись підготувати його до видання, написати передмову і примітки, які на думку Олек-
сандра Матвійовича, «необходимы въ такого рода изданияхъ» // Шевелів Б. Назв. праця. – С.974–975.

⁸ Ідеться про П.І.Бартенева.

⁹ У 1881 р. О.І.Ханенко це питання не вирішив, оскільки О.М.Лазаревський у листі від 14 бе-
резня 1882 р. знову пропонував йому передати щоденник прадіда для публікації у журналі «Киев-
ская старина» // Шевелів Б. Назв. праця. – С.975.

¹⁰ Матеріали «Генерального следствия о маетностях Стародубского полка. 1729–1730 гг.»
О.М.Лазаревський використав при підготовці «Описания Старой Малороссии». – Т.1. Полк Старо-
дубский. – К., 1888. – 470 с.

¹¹ Скорупи – відомий в Україні козацько-старшинський, згодом дворянський рід. Ханенки ма-
ли з ними родинні зв'язки. Знатний військовий товариш Г.Скорупа був швагером його прадіда, ге-

нерального хорунжого М.Д.Ханенка. У листі О.І.Ханенка йдеться, імовірно, про Андрія Володимировича Скорупу (1785–1849), який у 1822 р. займав посаду земського судді Стародубського повіту // Приватні листи XVIII ст. / Підг. до вид. В. А. Передрієнко. – К., 1987. – С. 121–122; *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т.4 (П–С). – С.684.

¹² Покорські – козацько-старшинський, згодом дворянський рід. Нащадки І.Д.Покорського взяли прізвище Покорських-Жоравок. – Див.: *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – С. 106; Про портрет якої Покорської-Жоравко йдеться у листі і про долю портрета відомостей не виявлено.

¹³ Далі п'ять слів не прочитано.

¹⁴ Ханенко Михайло Іванович (1818–1852) – український громадський і культурний діяч. Освіту здобув, імовірно, у Московському благородному пансіоні. У 40-х рр. XIX ст. – новгород-сіверський повітовий маршал, почесний куратор Новгород-Сіверської гімназії. 1 квітня 1849 р. отримав подяку від київського військового, подільського і волинського губернатора за зібрані ним кошти для бідних учнів гімназії. Надрукував у 50-х рр. XIX ст. у «Черниговских губернских ведомостях» документи з фамільного архіву Ханенків, зокрема «Увещание» М.Д.Ханенка синові Василю 1746 р., частину їх листування та інші матеріали, про що йдеться у листі О.І.Ханенка. Разом із братами Олександром та Іваном, Михайло Ханенко передав О.Бодянському документи з архіву Ханенків, які були опубліковані у «Чтениях» Московського товариства історії і старожитностей. Йому належать також статті про економічний стан Чернігівщини в кінці 1840-х рр. (Журнал Министерства Государственных имуществ. – Санкт-Петербург, 1852. – Ч.43. – Вип.1) // ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.82. – Спр.648. – Арк.12; Л.А. Александр Иванович Ханенко (некролог). – С. 367; *Мезько-Оглоблин О.* Назв. праця. – С.257–258.

¹⁵ Йдеться про відомого українського політичного і військового діяча, генерального хорунжого Миколу Даниловича Ханенка (1693–1760) – прадіда Олександра Івановича, автора щоденника за 1722, 1727–1753 рр.

¹⁶ Бодянський Осип Максимович (1808–1877) – український і російський філолог, історик, археограф, перекладач, член-кореспондент Петербурзької академії наук (1854). Секретар Московського товариства історії та старожитностей російських і редактор «Чтений» цього товариства (1845–1848, 1858–1877). У них вміщено багато цінних матеріалів з історії України, в тому числі «Діариуш» М.Д.Ханенка // *Василенько Н.П.* О.М. Бодянський і його заслуги для изучения Малороссии. – К., 1904; *Тодийчук О.В.* Украина XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. – К., 1989. – 158 с.

¹⁷ Філарет (у світі Дмитро) Гумілевський (1805–1866) – російський церковний діяч, історик церкви. Ректор Московської духовної академії, архієпископ харківський (1847–1859), з 1859 р. – чернігівський. Заснував єпархіальний друкований орган «Черниговские епархиальные известия». Автор наукових праць: «История русской церкви» (Москва, 1847, 1857), «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» (Москва, 1854–1859), «Историко-статистическое описание Черниговской епархии» (Чернигов, 1873–1874). Опублікував уривки зі щоденника М.Д.Ханенка за 1732–1733 р. в «Черниговских епархиальных известиях» за 1865 р.

¹⁸ О.М.Бодянський написав передмову до видання щоденника М.Д.Ханенка під назвою «Историческое сведение о генеральном хорунжем Николае Даниловиче Ханенке» // «Діариуш или журнал, то есть повседневная записка...». – Москва, 1858. – С. I–XXI.

¹⁹ Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских. – 1858 г. – Кн. 1. – Смесь. – С. I–XXI, 9–74 (далі – ЧОИДР).

²⁰ Дядя Олександра Івановича Ханенка теж Олександр Іванович (1776 – ?) – один із найосвіченіших людей свого часу. Володів французькою, англійською та німецькою мовами. Служив у Колегії іноземних справ, надвірний, згодом статський радник. Секретар посольства в Англії (1800), суразкий повітовий маршал. – Див.: *Мезько-Оглоблин О.* Люди Старої України та інші праці. – С.258.

²¹ Йдеться про Бантиш-Каменського Дмитра Миколайовича (1788–1850) – історика і археографа, автора 4-томної «Истории Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства» (Москва, 1830; 1842; Санкт-Петербург; Киев; Харьков, 1903; К., 1993). – Див.: *Атаманенко А.С.* «История Малой России» Д.М.Бантыш-Каменского: порівняльний аналіз першого та другого видань // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997. – Вип.1. – С.407–412.

²² Ханенко Василь Миколайович – старший син Миколи Даниловича, автора щоденника. Народився близько 1730 р. Освіту здобув у Глухові, Петербурзі (1745) і за кордоном, у Голштинії, у Кільській академії (1746–1748). Із 1751 р. на військовій службі у голштинському корпусі великого князя Петра III Федоровича в Петербурзі. Поручик (1751), капітан кавалерії і флігель-ад'ютант Петра III. У 1762 р., у зв'язку з державним переворотом і смертю великого князя, вийшов у відставку майором. Мав великі земельні володіння на Стародубщині // ЦДІАК України. – Ф.1850. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.341–366; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – С. 48; *Мезько-Оглоблин О.* Указ. праця. – С. 249–254.

²³ Ханенко Іван Миколайович – молодший син Миколи Даниловича, генерального хорунжого. Народився у 1738 р. О.Мезько-Оглоблин зазначає іншу дату – 26 лютого 1743 р. Проте у проханні про звільнення підполковника Глухівського карабінерного полку від військової служби за станом здоров'я, поданому у лютому 1793 р., зазначено, що І.М.Ханенку виповнилося на той час 55 років.

Отже, народився він у 1738 р. У проханні зазначено також, що Іван Миколайович почав службу бунчуковим товаришем у 1763 р., потім служив флігель-ад'ютантом генерал-фельдмаршала П.О.Рум'янцева, брав участь у штурмі Ізмаїла у 1790 р. під час російсько-турецької війни. 24 листопада 1771 р. обраний першим Погарським повітовим предводителем дворянства. І.М.Ханенко автор біографічної розвідки про рід Ханенків // ЦДІАК України. – Ф.983. – Оп.1. – Спр. 3-а. – Арк.1, 1зв.; Спр.53. – Арк.1, 1зв.; *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – С. 48; *Мезько-Оглоблин О.* Назв. праця. – С.24–256.

²⁴ Полуботок Павло Леонтійович (бл.1660–1724) – державний і політичний діяч, наказний гетьман Української козацької держави (1722–1724). Протидіяв курсу Петра I на ліквідацію автономії Української держави. За організацію опозиційної діяльності був викликаний навесні 1723 р. разом з іншими старшинами до Петербурга, заарештований і ув'язнений у Петропавлівській фортеці, де й помер. Похований у Петербурзі.

²⁵ Ідеться, ймовірно, про Михайла Олександровича Скорупу, який у 1809–1815 рр. був маршалом Мглинського повіту // *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – Т.4 – С.684.

²⁶ Шпирай Степан Михайлович (1761 – 01.08.1841) – бунчуковий товариш (1771), колезький асесор (1780), прем'єр-майор Стародубського карабінерного полку (1785), підполковник кінно-гренадерського полку, полковник (1792), генерал-майор (1797). Брав участь і відзначився під час російсько-турецької війни у битвах при Фонтанах і Римнику (21 липня і 11 вересня 1789 р.) та при здобутті Ізмаїла (11 грудня 1790 р.). Нагороджений власноручно Катериною II орденом св. Володимира 4 ступеня (1792). У 1798 р. вийшов у відставку і проживав у одному з маєтків – с. Солові Стародубського повіту. Власник більше 2 тис. душ кріпаків. Чернігівський губернський маршал (1818–1829). 16 вересня 1826 р. нагороджений другим орденом св. Анни 1 ступеня.

²⁷ Ідеться про козацько-старшинський, згодом дворянський рід Лизогубів. У листі від 8 березня 1884 р. О.М.Лазаревський запитував О.І.Ханенка про старовинні портрети дітей в українському одязі, які зберігалися у маєтку Лизогубів. У наступному листі від 11 травня 1884 р., отримавши повідомлення Олександра Івановича про пожежу у маєтку, дуже жалкував про втрату портретів, які там знаходилися, особливо про портрет лубенського полковника Савича, якого він ніколи не бачив. Учений вказав на цінність втрачених портретів, які були написані з оригіналів. – Див.: *Шевелів Б.* Указ. праця. – С.977–978.

²⁸ Сулими – козацько-старшинський, згодом дворянський рід. – Див.: *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – Т.4 (II–С). – С.803–827.

²⁹ Савичі – відомий козацько-старшинський, згодом дворянський рід. О.І.Ханенко мав із Савичами родинні зв'язки. Петро Федорович Савич був зятем його прадіда, генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка. Він одружився 6 вересня 1752 р. на його дочці Анастасії. – Див.: *Приватні листи XVIII ст.* – С.121, 122, 125.

³⁰ О.М.Лазаревський брав участь у роботі Чернігівського статистичного комітету. Він домігся приміщення для його архіву. 24 липня 1865 р. запропонував членам комітету розроблену ним програму, якою передбачалося вивчення Чернігівської губернії в історичному, етнографічному, топографічному, кліматичному, ботанічному, зоологічному, сільськогосподарському і фабрично-заводському відношеннях. Для збирання матеріалів передбачалося скласти програми, створити бібліотеку і музей. – Див.: *Бутич І.* Олександр Лазаревський // Олександр Матвійович Лазаревський. – 1834–1902. Матеріали до біобібліографії. – К., 1994. – С.11.

³¹ Ідеться про перший том праці О.М.Лазаревського «Описание Старой Малороссии. Полк Стародубский», яка була опублікована у м. Києві у 1888 р.

³² Тишинський Олександр Л. (1835–1896) – український громадсько-політичний діяч і журналіст. Студентом брав участь у Харківському таємному товаристві (1856–1860). Автор статей проти царського уряду: «Голос з села», співавтор маніфеста «Заклик до українців» (1860). Співробітник «Основи», «Чернігівського листка», львівської «Зорі» і «Дзвінка». Діяч української громади в Чернігові.

³³ Ідеться про публікацію О.І.Ханенком у 1889 р. праці «Фамильные документы из рода Ханенков». ³⁴ Максим Осипович Парпура (1768 – 11.06.1828) – навчався у Київській академії та в Імператорському медико-хірургічному інституті (1783). Учителем російської і німецької мов у Санкт-Петербурзькій хірургічній школі (1787), перекладач Медичної колегії (1793), губернський секретар (1794), колезький секретар (1797), надвірний радник, наглядач друкарні Медичної колегії (1803). Автор праць і перекладів книг із медицини і фармакології. Займався благодійною діяльністю. Його коштом видана у 1798 р. у Петербурзі «Енеїда» І.Котляревського. Він пожертвував 16 тис. руб. на Конотопське повітове училище, 30 тис. руб. – на богадільню, 16 тис. руб. – на Чернігівську і Новгород-Сіверську гімназії і 16 тис. руб. – на Харківський університет. Володів біля тисячі душ селян у Чернігівській, Харківській і Курській губерніях. – Див.: *Модзалевский В.Л.* Указ. соч. – Т.4. – С.5–6.

³⁵ Лашкевич Олександр Степанович (19.07.1842 – 1889) – історик і громадський діяч. Навчався у Першій Київській гімназії (1854–1860) та на історико-філологічному факультеті Київського університету (1860–1864), який закінчив зі ступенем кандидата. Діяч селянської реформи на Київщині і Поділлі (1864–1870), земський і судовий діяч на Чернігівщині (1870–1880), почесний куратор Новокиївського реального училища (з 1880 р.). Редактор-видавець журналу «Киевская старина» (1888–1889). Член Київської Старої громади. Автор праць з історії Лівобережної України

18 ст. Похований у Києві, на Аскольдовій могилі. – Див.: Оглоблин Д.О. Олександр Степанович Лашкевич (1842–1889), редактор-видавець «Кіевской старины» // Мезько-Оглоблин О. Люди Старої України та інші праці. – С.372–421.

³⁶ Шаліков Петро Іванович (1767–1852) – князь, російський поет, письменник і журналіст. Видавець журналів «Московский зритель» (1806), «Аглая» (1808–1812), «Дамский журнал» (1823–1833), шеф-редактор газети «Московские ведомости». У листі О.І.Ханенка йдеться про книгу П.І.Шалікова «Путешествие в Малороссию» (1803, 1804 рр.).

The article examines and publishes the letters of an amateur historian O.I.Khanenko to a famous historian and architect O.M.Lazarevs'kyi. The detailed preface, letters and their commentaries are about work on scientific studies' preparation, sources' publication; they reveal creative plans and inner worlds of the addressees. The letters are printed illustrations of O.M.Lazarevs'kyi's high authority among national-conscious and cultured generation of Ukraine in the XIX c.

І.Б.Дацків*

ДИПЛОМАТИЧНІ СТОСУНКИ ДИРЕКТОРІЇ УНР ІЗ РАДЯНСЬКИМИ УРЯДАМИ РОСІЇ ТА УКРАЇНИ

У публікації простежуються шляхи формування дипломатичних зносин Директорії Української Народної Республіки з радянськими урядами Росії та України. Аналізуються від самого початку існування Директорії УНР її взаємини з урядом Леніна в Росії та утвореного ним радянського уряду Х.Раковського в Україні, що були досить напруженими і супроводжувалися збройними конфліктами.

Українська революція 1917–1921 рр. посідає чільне місце в історії нашої держави. Доба Директорії Української Народної Республіки була третьою спробою утворити незалежну державу під час буремних подій зазначеного періоду. Ретельне вивчення й осмислення всього позитивного і негативного досвіду, як, втім, і попередніх спроб державотворення, допоможе застрахувати українське суспільство від небажаних, навіть згубних помилок на сучасному етапі його існування.

Науковий доробок теми про дипломатичні зносини Директорії УНР із радянськими урядами Росії та України включає узагальнюючі праці, а також дослідження з окремих проблем і аспектів.

Першими історіографами Української революції були і керівники України тієї доби, і учасники тогочасних подій. Серед державних діячів, які зробили вагомий внесок в історичну наукову скарбницю, можна назвати В.Винниченка, В.Вернадського, Д.Дорошенка, Д.Доценка, І.Мазепу, С.Петлюру, М.Шапавала та ін.¹

Серед дослідників української діаспори заслуговує на увагу фундаментальний семитомник М.Стахіва «Україна в добі Директорії УНР»², написаний у 60-х роках. У ньому йдеться про політичне життя Директорії від приходу її до влади і аж до загибелі. Автор залучив широке коло як власних документів, так і

* Дацків Ігор Богданович – канд. іст. наук, доцент Тернопільського національного економічного університету.